

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี และศึกษาแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี นำมาสรุป อภิปรายผล แนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติ และข้อเสนอแนะดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยเชิงปริมาณ

1. ข้อมูลทั่วไป

เกษตรกรเกษตรกรธรรมชาติที่เป็นกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงจำนวน 150 คน คิดเป็นร้อยละ 60.50 อายุระหว่าง 31-40 ปี จำนวน 127 คน คิดเป็นร้อยละ 51.20 สถานภาพสมรสจำนวน 109 คิดเป็นร้อยละ 44.00

2. การจัดการเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติของชุมชน

การจัดการเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติของชุมชนในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.07 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.23 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอยู่ในระดับมากในทุกด้าน อันดับแรก คือ ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ รองลงมา คือ ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ส่วนด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นอันดับสุดท้าย โดยมีรายละเอียดแต่ละด้านดังนี้

1) การจัดการเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติของชุมชนด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.93 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.46 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากในทุกประเด็น อันดับแรก คือ สมาชิกมีการจัดสรรเพื่อแบ่งงานกันทำในหมู่สมาชิก รองลงมา คือ สมาชิกมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามโครงการ/กิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนด และสมาชิกร่วมกันศึกษาความต้องการของสมาชิกทุกคนในเครือข่ายเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้าย คือ สมาชิกมีการร่วมคิดหาวิธีการ เพื่อแก้ไขและลดปัญหาจากการดำเนินงานของเครือข่าย

2) การจัดการเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติของชุมชนด้านความเข้มแข็งของผู้นำในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.15 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.26 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 5 ประเด็น อันดับแรก คือ ผู้นำมีความรู้ความเข้าใจในภารกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดี รองลงมา คือ ยึดถือผลประโยชน์ของสมาชิกเป็นหลัก และผู้นำมีจุดยืนทางความคิดในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับมาก คือ ผู้นำมีความมั่นใจในตนเองสูงและมีวิสัยทัศน์กว้างไกล

3) การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.14 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.29 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 2 ประเด็น อันดับแรก คือ มีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพ รองลงมา คือ มีการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างชุมชนเป็นอันดับที่ 2 ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับมาก คือ มีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองของกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

3. บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.43 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.17 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากจำนวน 2 ประเด็น อันดับแรก คือ ด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ รองลงมา คือ ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐเป็นอันดับที่ 2 ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับปานกลาง คือ ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน โดยมีรายละเอียดในแต่ละด้านดังนี้

1) บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.48 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.25 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 2 ประเด็น อันดับแรก คือ รัฐพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมในพื้นที่เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ รองลงมา คือ รัฐสนับสนุนการวิจัยพัฒนาสินค้าเกษตรธรรมชาติที่เป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอันดับที่ 2 ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับน้อย คือ ภาครัฐใช้ระบบประกันรายได้ของเกษตรกรควบคู่ไปกับการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต

2) บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.18 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.27 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 4 ประเด็น อันดับแรก คือ มีการวิจัยร่วมกันระหว่างสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ เกี่ยวกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ รองลงมา คือ สถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องมีการศึกษา สืบค้น รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลด้านการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ชุมชน และสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องกระตุ้นเผยแพร่ให้ความรู้ข้อมูลข่าวสารความรู้ใหม่ๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินงานของกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับมาก คือ สถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องให้คำแนะนำ ด้านการเงิน การตลาดและอุปกรณ์การผลิตสำหรับการดำเนินงานของกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

3) บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย 2.64 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.30 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากจำนวน 3 ประเด็น อันดับแรก คือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการเกี่ยวกับกิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชน รองลงมา คือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจัดหาเงินทุนช่วยเหลือทั้งในรูปแบบของการให้เปล่า หรือ

การให้กู้ยืม และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องสนับสนุนการลงทุนหรือขยายการลงทุน หรือเป็นเงินทุนหมุนเวียนสำหรับการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับน้อย คือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องได้รับการสนับสนุนแหล่งเงินทุนเพื่อนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมไปใช้ในกลุ่มเครือข่ายสินค้าเกษตรธรรมชาติ

4. ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.99 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.16 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอยู่ในระดับมากในทุกประเด็น อันดับแรกคือ ด้านสังคม รองลงมา คือ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านเศรษฐกิจเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ โดยมีรายละเอียดในแต่ละด้านดังนี้

1) ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านเศรษฐกิจในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 3.65 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.23 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 6 ประเด็น อันดับแรก คือ กลุ่มเครือข่ายฯมีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอกับความต้องการของสมาชิก รองลงมา คือ สมาชิกของกลุ่มฯมีรายได้จากการผลิตสินค้าเกษตรธรรมชาติและเงินออมของครัวเรือน และกลุ่มเครือข่ายฯสามารถลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอก โดยสามารถใช้ปัจจัยการผลิตในชุมชน เช่น การใช้ปุ๋ยชีวภาพเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับน้อย คือ กลุ่มเครือข่ายฯมีการจัดหาตลาดในการจัดจำหน่ายผลผลิตหรือสินค้าของสมาชิก

2) ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านสังคมในภาพรวมในระดับมากค่าเฉลี่ย 4.19 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.25 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 5 ประเด็น อันดับแรก คือ กลุ่มเครือข่ายฯมีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกเครือข่ายกันอย่างต่อเนื่อง เช่น ผ่านหอกระจายข่าว/วิทยุของชุมชน /โทรศัพท์ รองลงมา คือ กลุ่มเครือข่ายฯมีรูปแบบโครงสร้างอย่างเป็นทางการและการบริหารจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติที่ชัดเจน และกลุ่มเครือข่ายฯมีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในเครือข่ายอย่างต่อเนื่องและครัวเรือนมีความอบอุ่น เป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับมาก คือ กลุ่มเครือข่ายฯเครือข่ายและสมาชิกในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ในชุมชนระหว่างเครือข่ายด้วยกัน

3) ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านสิ่งแวดล้อมในภาพรวม ในระดับมาก ค่าเฉลี่ย 4.16 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.25 เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าอยู่ในระดับมากที่สุดจำนวน 7 ประเด็น อันดับแรก คือ กลุ่มเครือข่ายฯมีการเสริมสร้างศักยภาพของสมาชิกและชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน รองลงมา คือ กลุ่มเครือข่ายฯ มีการส่งเสริมการดำเนินชีวิตของกลุ่มเครือข่ายสินค้าเกษตรธรรมชาติที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและกลุ่มเครือข่ายฯมีการสนับสนุนกิจกรรมเพื่อการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นอันดับที่ 2 และ 3 ตามลำดับ ส่วนอันดับสุดท้ายอยู่ในระดับมาก คือ กลุ่มเครือข่ายฯส่งเสริมให้มีการดูแลสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่และใช้ประโยชน์ได้อย่างสมดุลและยั่งยืน

5. การทดสอบสมมติฐาน

ข้อมูลทั่วไป การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชน และบทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติส่งผลต่อความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรีพบว่า ปัจจัยทั้ง 9 ด้านที่นำมาศึกษาในการวิจัยนี้มี 3 ด้านที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี โดยอันดับแรก คือ ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้(X_6) รองลงมา คือ ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน(X_9) และด้านความเข้มแข็งของผู้นำ(X_5) ตามลำดับ โดยปัจจัย 3 ด้านดังกล่าวสามารถอธิบายการผันแปรตาม คือ ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรีได้ร้อยละ 6.6

สมการในรูปคะแนนดิบ คือ

ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี = $3.135 + 0.080 X_9 + 0.080 X_5 + 0.077 X_6$

ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ

1. การพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติต้องมีการจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชน คือ การมีส่วนร่วมของสมาชิก ความเข้มแข็งของผู้นำ และการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้
2. การพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ส่วนของบทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ควรมีนโยบายการส่งเสริมของภาครัฐ มีการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ และมีการสนับสนุนด้านแหล่งเงินทุน
3. ด้านความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ต้องศึกษาความเข้มแข็งของเครือข่ายด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

อภิปรายผล

จากการศึกษาการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยได้นำผลการวิจัยมาอภิปรายผลดังนี้

1. การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชน

จากการวิจัยพบว่า การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนในภาพรวมอยู่ในระดับมากเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าปัจจัยอันดับแรกคือด้านความเข้มแข็งของผู้นำ รองลงมา คือ ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ส่วนด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นอันดับสุดท้าย โดยด้านความเข้มแข็งของผู้นำสอดคล้องกับ เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (2553) ซึ่งได้อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของ

สมาชิกความเข้มแข็งของผู้นำ และการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ เป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้านโดยเรียงอันดับแรกจนถึงอันดับสุดท้ายปรากฏผลดังนี้

1) ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนด้านความเข้มแข็งของผู้นำในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่า ผู้นำมีความรู้ความเข้าใจในภารกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดีในระดับมากที่สุด เนื่องจากคุณลักษณะของผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในงานที่ทำ มีความรับผิดชอบสูงต่องาน อีกทั้งยังต้องมีความสามารถในการกระตุ้นหรือจูงใจให้สมาชิกประพฤติปฏิบัติตามความต้องการการของผู้นำได้ ซึ่งดริคเกอร์ (Drucker, 1967 อ้างถึงใน บุญช่วย ศิริเกษ, 2540, หน้า 184) เห็นว่า ผู้นำหรือผู้บริหารเป็นทรัพยากรพื้นฐานที่หาได้ยากที่สุด และสอดคล้องกับงานวิจัยของอัชฎา วงศ์สมุทรไพศาล (2551) ศึกษาเรื่องบทบาทผู้นำชุมชนกับการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน: กรณีศึกษา เทศบาลนครสมุทรปราการ ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำจะบริหารจัดการองค์กรต่างๆ รวมทั้งชุมชนให้ดีขึ้นไม่ได้อาศัยแต่เพียงการมีคุณลักษณะหรือภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในภารกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดีด้วย จึงจะบรรลุผลแห่งความสำเร็จได้ ดังหลักที่ว่า “ความรู้คู่คุณธรรม” ส่วนประเด็นการยึดถือผลประโยชน์ของสมาชิกเป็นหลักนั้น ผู้นำที่ได้นอกจากจะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนแล้ว ยังต้องยึดถือผลประโยชน์ของสมาชิกในกลุ่มหรือชุมชนเป็นที่ตั้งซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของชิปไตย ฉายบุญครอง (2551) ศึกษาเรื่อง บทบาทผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง กรณีศึกษา ตำบลนาเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ซึ่งผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางการจากทุกหมู่บ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพนั้นพร้อมที่จะเข้ามาเป็นอาสาสมัครโดยเอาประโยชน์ของชุมชนเป็นตัวตั้ง อีกทั้งยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 คือ ผู้นำจะต้องมีความเข้มแข็ง รอบรู้และมีความเข้าใจในภารกิจของตนเองเป็นอย่างดี และสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 4 คือ ผู้นำมีความสามารถในการแก้ปัญหาของสมาชิกและสามารถประสานประโยชน์ของสมาชิกได้เป็นอย่างดี

2) ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่ามีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพ เนื่องจากสมาชิกเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามมหาวิหารได้มีการสร้างเครือข่ายเกษตรธรรมชาติกับชุมชนอื่นๆ เช่น กลุ่มท่วยใหญ่ กลุ่มนาจอมเทียน กลุ่มภูตหลวง กลุ่มบางสเหร์ กลุ่มบางตะเคียนเตี้ย กลุ่มหนองปลาไหล เป็นต้น เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน โดยมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีการนำปัญหาของสมาชิกแต่ละกลุ่มมาช่วยกันแก้ไข หรือกรณีกลุ่มย่อยต่างๆ ของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติต้องการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ก็จะมีการจัดเวทีชาวบ้านโดยร่วมกับศูนย์ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรมวัดญาณสังวรารามรวมมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณในการฝึกอบรมมีกิจกรรมสัญจรตามกลุ่มผู้ย่อยของชุมชนต่างๆ สอดคล้องกับวรรณธรรม กาญจนสุวรรณ (2553) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบตัวชี้วัดการจัดการชุมชนเข้มแข็งในระดับชุมชนตามตัวชี้วัดที่

2.3 เครือข่ายองค์กรชุมชน โดยมีเกณฑ์การประเมิน คือ กลุ่ม องค์กรเครือข่ายและสมาชิกในชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ในชุมชนระหว่างเครือข่ายด้วยกัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ.2542 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่า ได้มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายองค์กรประชาสังคมที่กระตือรือร้นในการสนับสนุนกระบวนการเสริมสร้างพลังของชุมชนโดยได้มีกิจกรรมสนับสนุนการแก้ปัญหาความยากจนของชุมชนในหลายลักษณะ เช่น การขยายพื้นที่ทางการตลาดให้กับสินค้าชุมชน การจัดงานส่งเสริมการตลาดผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชน เพื่อพัฒนาอาชีพ การให้คำแนะนำในการพัฒนาคุณภาพและรูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองลูกค้าเป้าหมายกลุ่มใหม่ๆ เป็นต้น ส่วนประเด็นที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างชุมชนนั้น สมาชิกเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามมหาวิหารได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างชุมชน เช่น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามบ้านของสมาชิกที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องต่างๆ มีการศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุม สัมมนา และเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน รวมถึงการเข้าร่วมกับเครือข่ายภายนอก โดยร่วมมือกับชุมชนอื่นๆ เช่น กลุ่มห้วยใหญ่ กลุ่มนาจอมเทียน กลุ่มภูตหลวง กลุ่มบางสเหร่ กลุ่มบางตะเคียนเตี้ย กลุ่มหนองปลาไหล เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกมีความรู้ ความเข้าใจและมีประสบการณ์ในการทำการเกษตรธรรมชาติเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้วยกันอีกด้วย สอดคล้องกับทัศนะของกาญจนา รอดแก้ว (2550) ซึ่งได้กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จนั้น จากการวิจัย พบว่ากิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ประกอบด้วย 1) การจัดทำแผนชุมชน 2) การจัดเวทีการเรียนรู้ 3) การศึกษาดูงานและการฝึกอบรม ประชุม สัมมนา นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ ที่เครือข่ายการเรียนรู้สามารถส่งเสริม และพัฒนาตามความพร้อมและศักยภาพของชุมชน เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้บรรลุตามเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การเข้าร่วมกับเครือข่ายภายนอก อีกทั้งยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของนุจรี ใจประนบ (2546) ศึกษาเรื่องกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิซึ่งผลการศึกษาพบว่า การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 2 คือ สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพ

3) ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก การจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าสมาชิกมีการจัดสรรเพื่อแบ่งงานกันทำในหมู่สมาชิก ทั้งนี้เพราะการที่เครือข่ายจะอยู่รอดได้อย่างยั่งยืนนั้นสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติทุกคนต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมของกลุ่ม โดยผู้นำกลุ่มจะมีการ

แบ่งงานให้กับสมาชิกทำโดยพิจารณาจากความสามารถ ความเหมาะสม และความเชี่ยวชาญของสมาชิกแต่ละคน ซึ่งสอดคล้องกับทัศนะของอดัม (Adam, 1999, pp.76-79) เกี่ยวกับแนวทางการสร้างและพัฒนาเครือข่ายที่มุ่งรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการของหน่วยงานสนับสนุนและเครือข่ายคือถ้าจะให้เครือข่ายอยู่รอด เครือข่ายต้องมีการติดต่อสื่อสารกับสมาชิกให้บ่อยครั้งสม่ำเสมอ และมีการแบ่งงานให้กับสมาชิกมารับผิดชอบ

ส่วนประเด็นสมาชิกมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามโครงการ/กิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดนั้น สมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามโครงการ/กิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเป็นอย่างมาก โดยสมาชิกจะไม่ใช้สารเคมีในการปลูกพืช ผัก แต่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยธรรมชาติแทน นอกจากนี้สมาชิกยังมีการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีการรวมกลุ่มกันระหว่างสมาชิกทุกเดือน สอดคล้องกับแนวคิดของไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2531, หน้า 6-7) ได้ให้ทัศนะของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกันให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ ประการหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมปฏิบัติตามนโยบายโครงการ กิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 2 คือ มีการแบ่งงานกันทำในหมู่สมาชิกทำให้สมาชิกทุกคนรู้สึกว่าคุณมีความสำคัญ และสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 คือ สมาชิกจะต้องมีส่วนร่วมเป็นอย่างมากในการร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมกันในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ และสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 8 คือ สมาชิกต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย ทุกคนร่วมกันทำงานด้วยความสมัครใจและมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

2. การศึกษาบทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

จากการวิจัยพบว่า บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้านพบว่าปัจจัยอันดับแรก คือ ด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ รองลงมา คือ ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ ส่วนด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุนนั้นเป็นอันดับสุดท้าย โดยด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการนั้น ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้ทำการฝึกอบรม และให้คำแนะนำต่างๆ แก่กลุ่มเกษตรธรรมชาติวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ คือ ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมให้เป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศ ยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ สอดคล้องกับทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2554) ยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความมั่นคงของอาหารและพลังงาน ในด้านเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและสร้างมูลค่า ด้านการสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกร ด้านการสร้างเสริมความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานในระดับครัวเรือนและชุมชน และด้านการสร้างความมั่นคงด้าน

พลังงานเพื่อสนับสนุนการพัฒนาประเทศและความเข้มแข็งภาคเกษตร ส่วนประเด็นด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุนนั้น สอดคล้องกับทัศนะของอดัม (Adam, 1999, pp.76-79) เกี่ยวกับการสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกที่อาจช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งประการหนึ่งได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการจัดหาเทคโนโลยีและเงินทุนเพื่อการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย โดยอดัมได้เสนอแนวทางการสร้างและพัฒนาเครือข่ายที่มุ่งรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการของหน่วยงานสนับสนุนและเครือข่าย ได้แก่ การให้เงินอุดหนุน ทั้งนี้เพราะเครือข่ายไม่อาจดำเนินกิจกรรมได้ด้วยตนเอง จำเป็นต้องใช้เงินและทรัพยากรอื่นที่ไม่ใช่ตัวเงินในการทำงานของเครือข่าย แหล่งอุดหนุนเงินที่หลากหลายเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความยั่งยืนให้กับเครือข่าย เมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้านโดยเรียงอันดับแรกจนถึงอันดับสุดท้ายปรากฏผลดังนี้

1) ด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่า มีการวิจัยร่วมกันระหว่างสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ เกี่ยวกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและการรักษาฐานทรัพยากร และความสมดุลของระบบนิเวศ เนื่องจากศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นแกนนำในการขับเคลื่อนการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรธรรมชาติ ซึ่งได้ทำการฝึกอบรมและให้คำแนะนำต่างๆ เกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านเกษตรธรรมชาติ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาประยุกต์ใช้กับการดำเนินงานของกลุ่มสมาชิกเกษตรธรรมชาติ รวมถึงการให้ความรู้การดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการสร้างความสมดุลของระบบนิเวศแก่กลุ่มเกษตรธรรมชาติวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอย่างสม่ำเสมอ โดยจัดให้มีการฝึกอบรมให้กับกลุ่มสมาชิกฯ 3-4 เดือนต่อครั้ง สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพ และการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คือ พัฒนาระบบฐานข้อมูลและสร้างองค์ความรู้ โดยสนับสนุนการวิจัยร่วมระหว่างภาควิชาการกับชุมชนท้องถิ่น ค้นหาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน การรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ ส่วนประเด็นสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องมีการศึกษา สสำรวจ รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลด้านการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนนั้นศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรรวมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้มีการศึกษาความต้องการของสมาชิกกลุ่มเกษตรธรรมชาติ รวมถึงวิเคราะห์ศักยภาพของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนแล้วจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพทางการผลิต และการจำหน่ายสินค้าเกษตรธรรมชาติ

2) ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่ารัฐพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมในพื้นที่เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ เนื่องจากกลุ่มเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอยู่ที่อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรีซึ่งมีระบบสาธารณูปโภคที่ครบถ้วน การคมนาคมสะดวก ทำให้การดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติสำเร็จลุล่วงด้วยดี สอดคล้องกับทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ ยุทธศาสตร์การสร้างสมดุลและมั่นคงของอาหารและ

พลังงาน ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและสร้างมูลค่า โดยส่งเสริมและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ให้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเข้มแข็งด้านอาหารและพลังงานให้กับเกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบ ส่วนประเด็นรัฐสนับสนุนการวิจัยพัฒนาสินค้าเกษตรธรรมชาติที่เป็นที่ต้องการของตลาดนั้น ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรกรมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีการทำวิจัยร่วมกับเครือข่ายสมาชิกเกษตรธรรมชาติเพื่อพัฒนาสินค้าเกษตรธรรมชาติให้เป็นที่ต้องการของตลาดโดยมีการแปรรูปสินค้าเกษตรธรรมชาติทั้งบริโภคและอุปโภค สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การสร้างความสมดุลและมั่นคงของอาหารและพลังงานด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและสร้างมูลค่า โดยสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาสินค้าเกษตรให้เป็นที่ต้องการของตลาด

3) ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน บทบาทภาครัฐที่มีต่อเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุนในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่าหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจัดสรรงบประมาณสนับสนุนโครงการเกี่ยวกับกิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชนมาก เนื่องจากกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากพัฒนาองค์การชุมชน (พอช.) สำนักงานส่งเสริมสุขภาพแห่งชาติ (สสส.) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรกรมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มาสนับสนุนด้านการจัดฝึกอบรมหรือกิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายเกษตรธรรมชาติของชุมชน สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 คือ สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิชาการคือ ศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรกรมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งจะให้การอบรมตามความต้องการของสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ และยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 4 คือภาครัฐในส่วนของสถาบันวิชาการคือศูนย์ฝึกและพัฒนาอาชีพเกษตรกรกรมวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จะเป็นผู้สนับสนุนเรื่องของการฝึกอบรมตามความต้องการของสมาชิกซึ่งจัดอบรมให้อย่างต่อเนื่อง

ส่วนประเด็นหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับจัดหาเงินทุนช่วยเหลือทั้งในรูปแบบของการให้เปล่าหรือการให้กู้ยืมนั้น สมาชิกเกษตรธรรมชาติจะกู้ยืมจากกองทุนหมู่บ้านเนื่องจากดอกเบี้ยต่ำ นอกจากนี้ยังกู้ยืมจากสหกรณ์ เทศบาล เป็นต้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 4 คือ สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนแหล่งเงินทุนที่หลากหลายและเพียงพอหรืองบประมาณให้เปล่า สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 2 คือ เครือข่ายเกษตรธรรมชาติต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนเงินจูงใจรวมถึงแหล่งเงินทุนที่หลากหลายและมีดอกเบี้ยต่ำ อีกทั้งยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 8 คือ ภาครัฐควรจัดหาแหล่งทุนเพื่อช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ อาจเป็นลักษณะของการให้เปล่าหรือการให้กู้ยืม

3. การศึกษาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ

จากการวิจัยพบว่าความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่าอันดับแรก คือ ด้านสังคม รองลงมา คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนด้านเศรษฐกิจเป็นอันดับสุดท้าย โดยทั้ง 3 ด้าน สอดคล้องกับตัวชี้วัดความเข้มแข็งในระดับชุมชนของวรรณธรรม กาญจนสุวรรณ (2553) คือ ด้านสังคม สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทางสังคมและองค์กรชุมชน ตัวชี้วัดการบริหารและจัดการชุมชน/องค์กรชุมชนและตัวชี้วัดเครือข่ายองค์กรชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และตัวชี้วัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนประเด็นด้านเศรษฐกิจ สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติเศรษฐกิจ ตัวชี้วัดการผลิตและการบริโภคของชุมชน และตัวชี้วัดการจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ เมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้าน โดยเรียงอันดับแรกจนถึงอันดับสุดท้ายปรากฏผลดังนี้

1) ด้านสังคม ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านสังคมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่ากลุ่มเครือข่ายฯ มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกเครือข่ายกันอย่างต่อเนื่อง เช่น ผ่านหอกระจายข่าว/วิทยุของชุมชน/โทรศัพท์มากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มเครือข่ายฯจะมีการจัดเวทีและวิเคราะห์การเรียนรู้เพื่อดูความต้องการของสมาชิกใหม่ แก้ไขปัญหาการดำเนินงานของสมาชิกเดิม ซึ่งเป็นการสร้างกิจกรรมอย่างต่อเนื่องที่สอดคล้องกับความต้องการของสมาชิก นอกจากนี้ยังมีการกำหนดวันที่แน่นอนเพื่อประชุมกันในเวที่ย่อย ดังนั้นกลุ่มเครือข่ายฯจึงมีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกเครือข่ายกันอย่างต่อเนื่องด้วยโทรศัพท์เป็นส่วนใหญ่ สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทางสังคมและองค์กรชุมชน ตัวชี้วัดเครือข่ายองค์กรชุมชน คือ กลุ่ม องค์กรเครือข่ายและสมาชิกในชุมชนได้มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง ผ่านสื่อของชุมชน ส่วนประเด็นกลุ่มเครือข่ายฯ มีรูปแบบ โครงสร้างอย่างเป็นทางการและการบริหารจัดการเครือข่ายเกษตรธรรมชาติที่ชัดเจนนั้น ทางกลุ่มฯมีการกำหนดโครงสร้างของกลุ่มในหน้าที่งานต่างๆ ตามความรู้ ความสามารถของสมาชิกแต่ละคน สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทางสังคมและองค์กรชุมชน ตัวชี้วัดการบริหารและจัดการชุมชน/องค์กรชุมชนคือกลุ่ม องค์กรชุมชนได้มีการกำหนดรูปแบบและโครงสร้างหรือคณะกรรมการบริหารจัดการกลุ่ม องค์กรที่ชัดเจน สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 3 คือสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติมีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่องโดยมีการกำหนดวันประชุมที่แน่นอน และมีการจัดเวที่ย่อยเพื่อให้สมาชิกได้มีโอกาสในการพูดคุยถึงปัญหาในการดำเนินงาน โดยสมาชิกทุกคนจะร่วมด้วยช่วยกันในการแก้ปัญหาของสมาชิกแต่ละคน

2) ด้านสิ่งแวดล้อม ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านสิ่งแวดล้อมในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่ากลุ่มเครือข่ายฯมีการเสริมสร้างศักยภาพของสมาชิกและชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมีและให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อป้องกันการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติทรัพยากร ธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม ตัวชี้วัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชน ได้มีการจัดระบบการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการตั้งกฎกติการ่วมกันในการจัดสรรการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน และกลุ่ม องค์กร สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสมาชิกในชุมชน ส่วนประเด็นกลุ่มเครือข่ายฯมีการส่งเสริมการดำเนินชีวิตของกลุ่มเครือข่ายสินค้าเกษตรธรรมชาติที่รับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมนั้นกลุ่มเครือข่ายฯมีความพยายามให้สมาชิกและเกษตรกรคนอื่นๆที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มเครือข่ายฯลดการใช้สารเคมีโดยมีการชักชวนให้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันและสร้างความตระหนักในความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับตัวชี้วัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ กลุ่ม องค์กร และสมาชิกในชุมชนสามารถประกอบกิจกรรม/อาชีพของสมาชิกในชุมชนที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกลุ่ม องค์กร สมาชิกในชุมชนได้มีการวิเคราะห์ถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมที่มีต่อการเป็นอยู่ของประชาชนและสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 3 คือ สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ยังเน้นในเรื่องความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมตลอดจนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน อีกทั้งยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 5 คือสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติยังได้ตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

3) ด้านเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติด้านเศรษฐกิจ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่ากลุ่มเครือข่ายฯมีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิก ทั้งนี้เพราะกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติจะมีการประชุมร่วมกันเพื่อปรึกษาหารือในการแบ่งปันและจัดสรรทรัพยากรที่มีค่อนข้างจำกัด เช่น เงินให้กู้ยืม เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่สมาชิกทุกคน สอดคล้องกับความเข้มแข็งของชุมชนในมิติเศรษฐกิจตัวชี้วัด การจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจ คือ ชุมชนได้มีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิก หรือมีการแบ่งผลผลิตที่เกิดขึ้นให้เพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชนทั้งในระบบการแบ่งปันและระบบการผลิตตามการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจหรือการค้าขาย ส่วนประเด็นสมาชิกของกลุ่มฯมีรายได้จากการผลิตสินค้าเกษตรธรรมชาติและเงินออมของครัวเรือนนั้น เพราะสินค้าเกษตรธรรมชาติราคาจะสูงกว่าสินค้าเกษตรที่ใช้สารเคมี และมีตลาดรองรับที่ค่อนข้างแน่นอนเกษตรกรผลิตเอง ขายเอง วางแผนการดำเนินงานกันเองภายในกลุ่มภายในเครือข่าย ทำให้สมาชิกทุกคนสามารถขายสินค้าเกษตรที่เป็นผลผลิตของตนเองได้ ทำให้มีรายได้และมีเงินออมภายในครัวเรือน สอดคล้องกับตัวชี้วัดการผลิตและการบริโภคของชุมชน คือสมาชิกในชุมชนมีรายได้จากการประกอบอาชีพหรือจากการผลิตในชุมชน สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 3 คือ ผู้นำจะมีการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกและสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ มีความเข้มแข็งเพราะการดำเนินงานของสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ เป็นการสร้างงานและอาชีพที่ค่อนข้างมั่นคงให้กับสมาชิกทำให้สมาชิกมีรายได้ที่เพียงพอและมีเงินออม อีกทั้งยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 5 คือผู้นำจะมีการจัดหาตลาดใน

การจัดจำหน่ายผลผลิตหรือสินค้าของสมาชิกให้มีรายได้เพียงพอต่อการดำรงชีพและมีเงินออมในครัวเรือน

4. การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

จากการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี มี 3 ปัจจัย คือ ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ และด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้เพราะการจัดหาเงินทุนจากสถาบันการเงินต่างๆ ที่มีดอกเบี้ยต่ำจะช่วยให้เครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติมีเงินทุนหมุนเวียนเข้ามาใช้ในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งปัจจุบันสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติส่วนใหญ่ใช้วิธีการกู้ยืมนอกระบบ เพราะแหล่งเงินทุนมีจำกัดไม่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1 คือปัญหาของการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติ คือ ยังไม่ได้รับการสนับสนุนด้านแหล่งเงินทุนจากภาครัฐเท่าที่ควร สมาชิกของเครือข่ายต้องกู้ยืมกองทุนหมู่บ้าน เพราะดอกเบี้ยต่ำ บางคนกู้ยืมนอกระบบ สอดคล้องกับแนวทางการสร้างและพัฒนาเครือข่ายที่มุ่งรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการของหน่วยงานสนับสนุนและเครือข่ายของอดัม คือ การให้เงินอุดหนุนกล่าวคือ เครือข่ายไม่อาจดำเนินกิจกรรมได้ด้วยตนเองจำเป็นต้องใช้เงินและทรัพยากรอื่นที่ไม่ใช่ตัวเงินในการทำงานของเครือข่าย แหล่งอุดหนุนเงินที่หลากหลายเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างความยั่งยืนให้กับเครือข่าย อีกทั้งยังสอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1, 2, 4 คือ ยังไม่ได้รับการสนับสนุนด้านแหล่งเงินทุนจากภาครัฐเท่าที่ควร สมาชิกของเครือข่ายต้องกู้ยืมกองทุนหมู่บ้าน เพราะดอกเบี้ยต่ำบางคนกู้ยืมนอกระบบ สมาชิกเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติต้องการให้ภาครัฐสนับสนุนเงินทุน รวมถึงแหล่งเงินทุนที่หลากหลายและมีดอกเบี้ยต่ำ และเพียงพอ

ส่วนความเข้มแข็งของผู้นำนั้นก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร เนื่องจากผู้นำเป็นผู้ที่ต้องมีคุณสมบัติและความพร้อมในการบริหารจัดการเครือข่ายเกษตรกรธรรมชาติชุมชน โดยผู้นำจะต้องมีความรู้ ความเข้าใจในภารกิจที่ตนรับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดี ยึดถือผลประโยชน์ของสมาชิกเป็นหลัก รวมถึงยังต้องมีความสามารถในการช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้งของสมาชิกได้ดี อีกทั้งยังต้องมีศักยภาพในการถ่ายทอดความรู้ ทักษะการจัดการไปยังสมาชิกคนอื่นๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ อัสฎา วงศ์สมุทรไพศาล (2551) ศึกษาเรื่อง บทบาทผู้นำชุมชนกับการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน: กรณีศึกษาเทศบาลนครสมุทรปราการ ซึ่งผลการศึกษาพบว่าผู้นำจะบริหารจัดการองค์กรต่างๆ รวมทั้งชุมชนให้ดีขึ้นนั้นไม่ได้อาศัยแต่เพียงการมีคุณลักษณะหรือภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในภารกิจที่รับผิดชอบอยู่เป็นอย่างดีด้วย จึงจะบรรลุผลแห่งความสำเร็จได้ ดังหลักที่ว่า “ความรู้คู่คุณธรรม” ดังนั้น การพัฒนาศักยภาพผู้นำระดับชุมชนจึงเป็นภารกิจสำคัญที่รัฐมองข้ามไม่ได้ สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้สัมภาษณ์คนที่ 1, 2, 4 คือ ผู้นำจะต้อง

มีความเข้มแข็ง รอบรู้ และมีความเข้าใจในภารกิจของตนเองเป็นอย่างดี มีการประสานผลประโยชน์ให้กับสมาชิกเครือข่าย มีวิสัยทัศน์ มีความสามารถในการแก้ปัญหาของสมาชิก

สำหรับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร เนื่องจากเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหารมีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพ นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างชุมชน เช่น กลุ่มห้วยใหญ่ กลุ่มนาจอมเทียน กลุ่มภูตหลวง กลุ่มบางสเหว กลุ่มบางตะเคียนเตี้ย กลุ่มหนองปลาไหล เป็นต้น ซึ่งจะมีการจัดกิจกรรมสัญจรไปตามกลุ่มต่างๆ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับกาญจนา รอดแก้ว (2550) ซึ่งได้กล่าวถึงกิจกรรมการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนนั้นจะต้องประกอบด้วย 1) การจัดทำแผนชุมชน 2) การจัดเวทีการเรียนรู้ 3) การศึกษาดูงานและการฝึกอบรม ประชุม สัมมนา นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ ที่เครือข่ายการเรียนรู้สามารถส่งเสริม และพัฒนาตามความพร้อมและศักยภาพของชุมชน เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้บรรลุตามเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเข้าร่วมกับเครือข่ายภายนอก เป็นต้น

สำหรับปัจจัย 6 ด้านที่ไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรีครั้งนี้ ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐ และด้านการสนับสนุนของสถาบันวิชาการ ผู้วิจัยนำมาอภิปรายได้ดังนี้คือ ในประเด็น เพศ อายุ สถานภาพ เนื่องจากการเป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาตินั้นหากเกษตรกรคนใดมีความประสงค์ที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกของเครือข่ายก็จะสามารถสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกได้ทันที โดยไม่จำกัดเพศ อายุ และสถานภาพ แต่ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ สำหรับปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกที่ไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี เนื่องจากสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติเต็มใจเข้ามามีส่วนร่วม ในกระบวนการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมติดตามประเมินการดำเนินงานของเครือข่าย ทำให้การดำเนินงานของเครือข่ายมีความเข้มแข็ง สอดคล้องกับงานวิจัยของรวีกานต์ แสนไชย (2544) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแบบยั่งยืน: กรณีศึกษารักษาธรรมชาติชุมชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนนั้นเกิดจากความสมัครใจ เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนคิดริเริ่มค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา วางแผนดำเนินกิจกรรมลงทุนและปฏิบัติงาน และติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ดังนั้นปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกจึงไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

สำหรับปัจจัยด้านนโยบายการส่งเสริมของรัฐที่ไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี เนื่องจาก ปัจจุบันรัฐได้พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบสาธารณูปโภค การคมนาคมในพื้นที่เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับ

เกษตรกรและชุมชนอย่างเป็นระบบอยู่แล้ว และมีนโยบายส่งเสริมสินค้าเกษตรธรรมชาติให้เป็นที่ต้องการของตลาด และรัฐยังสนับสนุนการผลิตสินค้าเกษตรธรรมชาติของชุมชนเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับตัวสินค้า ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การสร้างสมดุลและมั่นคงของอาหารและพลังงาน เพื่อสร้างฐานภาคเกษตรให้เข้มแข็ง ด้วยการปรับปรุงบริการขั้นพื้นฐานเพื่อการผลิตให้ทั่วถึง ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบโลจิสติกส์ อีกทั้งรณรงค์ให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีและหันมาใช้สารชีวภาพมากขึ้น และพัฒนาระบบการควบคุมและตรวจสอบการผลิตให้รวดเร็ว ทั่วถึง และประหยัดสำหรับเกษตรกร ซึ่งมีผลทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างน้อยในเรื่องปัจจัยการผลิต โดยเกษตรกรสามารถตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการภายในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก ดังนั้นนโยบายการส่งเสริมของรัฐจึงไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ส่วนปัจจัยการสนับสนุนของสถาบันวิชาการที่ไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี เนื่องจากสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องมีการร่วมมือกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง เช่น มีการวิจัยร่วมกันระหว่างสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติเกี่ยวกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ มีการศึกษาสำรวจ รวบรวม และวิเคราะห์ข้อมูลด้านการพัฒนาศักยภาพของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชน มีการเผยแพร่ให้ความรู้ข้อมูลข่าวสารความรู้ใหม่ๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินงานของกลุ่มเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการฝึกอบรมให้ตามความต้องการของสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ดังนั้นปัจจัยการสนับสนุนของสถาบันวิชาการจึงไม่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

แนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี

จากปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ที่ได้จากการทำการศึกษาด้วยการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน สามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ และด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

1) ด้านการสนับสนุนแหล่งเงินทุน ภาครัฐควรสนับสนุนด้านแหล่งเงินทุนแก่สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานของสมาชิกทุกคน โดยจัดหาแหล่งเงินทุนที่หลากหลายเพียงพอและมีดอกเบี้ยต่ำหรือการให้เปล่า เพื่อใช้จ่ายในการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย และภาครัฐควรสนับสนุนการลงทุน/การขยายการลงทุนหรือ เงินทุนหมุนเวียนสำหรับการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ นอกจากนี้ภาครัฐควรมีการส่งเสริมการผลิตสินค้าของสมาชิกเครือข่ายให้ได้คุณภาพตามความต้องการของผู้บริโภค

2) ด้านความเข้มแข็งของผู้นำ ผู้นำจะต้องมีความเข้มแข็งโดยรอบรู้และมีความเข้าใจในภารกิจของตนเอง มีความสามารถในการแก้ปัญหาของสมาชิก สามารถประสานผลประโยชน์ให้กับสมาชิกเครือข่ายได้เป็นอย่างดี มีความสามารถในการจัดสรรทรัพยากรการผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิก อีกทั้งยังต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ มีจุดยืนทางความคิดในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน มีความสามารถการถ่ายโอนความรู้ ทักษะการจัดการในด้านต่างๆ ไปยังสมาชิกคนอื่น ๆ ได้ นอกจากนี้ยังต้องมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมชาติอย่างต่อเนื่อง

3) ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ สมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมชาติต้องมีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มีความสามารถในการนำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายได้เป็นอย่างดี มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อพัฒนาอาชีพ และมีกิจกรรมหลากหลายที่ทำให้สมาชิกได้เข้าร่วมเพื่อเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องอันจะส่งผลให้สมาชิกทุกคนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำให้สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปปรับใช้และสามารถแก้ปัญหาของตนเองได้

นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ยังได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี โดยสามารถดำเนินการได้เป็น 2 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในเครือข่าย ผู้นำเครือข่ายควรมีการสร้างกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในเครือข่าย โดยมีผู้ประสานงานเครือข่ายหรือองค์กรที่เล็งเห็นเข้ามาร่วมดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ และร่วมประเมินผล จนถึงการร่วมรับผลประโยชน์ โดยเกษตรกรในเครือข่ายและองค์กรที่เล็งเห็นต้องร่วมด้วยช่วยกันในการพัฒนามาตรฐานของผลผลิต ซึ่งเริ่มตั้งแต่มีการวางแผนในการพัฒนาด้วยการวางมาตรฐานกระบวนการผลิตและการตรวจสอบผลผลิตของเกษตรกร สำหรับการวางแผนการดำเนินงานในอนาคตเกี่ยวกับการพัฒนามาตรฐานผลผลิตของเกษตรกรในเครือข่าย ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันนั้น เพื่อเป็นการสร้างมาตรฐานผลผลิตให้กับเกษตรกรในเครือข่าย ได้มีบรรทัดฐานในการนำผลผลิตเพื่อการจำหน่ายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน นอกจากนี้ควรมีการกำหนดตราสินค้ากลางของเกษตรกรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรีที่เกษตรกรสามารถใช้ร่วมกันได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์และสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภค อย่างไรก็ตามผู้นำเครือข่ายเกษตรกรรมชาติควรจัดให้มีการศึกษาดูงานเครือข่ายที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันอย่างต่อเนื่อง หรืออาจมีหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับมาตรฐานผลผลิตทางการเกษตรเข้ามาให้ความรู้ เพื่อนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกในเครือข่าย อันจะนำไปสู่การสร้างมาตรฐานผลผลิตที่เครือข่ายสามารถวางแผนพัฒนาต่อไปในอนาคต อย่างไรก็ตามเครือข่ายฯ ยังขาดศักยภาพบางประการและต้องการการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนที่ ทำหน้าที่ให้การสนับสนุนเชิงนโยบายและ เงินลงทุนเพื่อให้เครือข่ายฯ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง

ระยะที่ 2 การบูรณาการด้วยการเชื่อมโยงเครือข่ายเกษตรธรรมชาติกับภาคธุรกิจ สถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานภาครัฐ ที่เกี่ยวข้องไว้ด้วยกัน เครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ต้องการยกระดับเครือข่ายด้วยการบูรณาการเชื่อมโยงเครือข่ายเกษตรธรรมชาติกับภาคธุรกิจ สถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นการหาพันธมิตรทางธุรกิจนั่นเอง ทั้งนี้เพื่อสร้างความร่วมมือในการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ อีกทั้งยังเป็นการเอื้อประโยชน์ให้กับสมาชิกในเครือข่ายและให้ได้ผลประโยชน์อื่นๆ ที่สำคัญ คือ สามารถเข้าถึงทรัพยากรเช่น แหล่งเงินทุน และข้อมูลข่าวสาร การเพิ่มประสิทธิภาพของเครือข่าย การพัฒนานวัตกรรมด้านผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง การเพิ่มช่องทางจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของเครือข่าย รวมถึงการติดตามประเมินผลการดำเนินงานการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติโดยรวม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1. ภาครัฐควรมีบทบาทหน้าที่ในการให้การสนับสนุนด้านเทคโนโลยี ด้านแหล่งเงินทุนที่หลากหลายและมีดอกเบี้ยต่ำหรืองบประมาณแบบให้เปล่าแก่สมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ
2. ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนการลงทุน หรือขยายการลงทุน สำหรับการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ
3. หน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องควรสร้างความเข้มแข็งของผู้นำด้วยการสนับสนุนให้ผู้นำได้รับการพัฒนาด้านความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ในกิจกรรมการเรียนรู้หรือนวัตกรรมใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับการทำเกษตรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง
4. องค์กรวิชาการ ควรมีหน้าที่ในการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรธรรมชาติร่วมกับสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี
5. เครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ควรมีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนเพื่อการพัฒนาอาชีพรวมถึงการแลกเปลี่ยนความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างชุมชนให้มากขึ้นเพื่อเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้กับสมาชิกเครือข่าย

ข้อเสนอแนะสำหรับสถานประกอบการ

1. ผู้ประกอบการรายย่อยที่ขายสินค้าเกษตรควรให้การสนับสนุนสินค้าเกษตรธรรมชาติให้มากขึ้น ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของผู้บริโภค และการค้าการขายที่ยั่งยืน
2. ผู้ประกอบการที่ขายสินค้าเกษตรควรสนับสนุนการดำเนินงานของเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี ด้วยการพัฒนาสินค้าเกษตรธรรมชาติแปรรูป เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและจัดจำหน่ายสินค้าแก่ผู้บริโภคอย่างทั่วถึง

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรทำการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นกับสมาชิกในเครือข่าย โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก ทั้งนี้เพื่อสร้างพลังในการขับเคลื่อนเครือข่ายให้ดำเนินงานต่อไปได้อย่างยั่งยืน
2. ควรทำวิจัยและพัฒนา (Research and Development- R & D) เพื่อสร้างมาตรฐานผลผลิตอันจะนำไปสู่ตลาดสินค้าเครือข่ายเกษตรธรรมชาติสากลในอนาคตต่อไป
3. ควรศึกษาแนวทางการพัฒนาสินค้าเกษตรธรรมชาติแปรรูปของสมาชิกเครือข่ายเกษตรธรรมชาติชุมชนวัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกร